

УДК 069:355/359](477)-047.76"1995/1996"

Віктор Карпов,*доктор історичних наук,**завідувач кафедри мистецтвознавчої експертизи,**Національна академія**керівних кадрів культури і мистецтв,**Київ, Україна**vvkarpoff@ukr.net**<https://orcid.org/0000-0002-3446-9187>***РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ФОРМУВАННЯ МУЗЕЮ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1995 – 1996 рр.)**

*Хто в шані мав клятв міць,
Батьків закон, гнів богів,
Той – преславний.
Софокл «Антигона»*

У період з 1991 по 1994 роки відбувалося масове повернення офіцерів та генералів в Україну, адже тут проживали їх сім'ї та родини. Моє повернення на Батьківщину, в Україну, відбулося у 1994 році після закінчення Гуманітарної академії Збройних сил у Москві¹. Уже три роки як не існувало Радянського Союзу і відбувався процес становлення національних держав на основі здобутків союзних радянських республік. Військове будівництво в Україні проходило під впливом цієї суспільно-політичної трансформації та характеризувалося багатьма протиріччями. Головне полягало у пошуку і спробі запровадження нових підходів до створення воєнної організації держави. Проте усталені роками військові традиції Радянської армії інерційно продовжували діяти.

У гуманітарній сфері цей процес позначився ліквідацією соціально важливого інституту партійно-політичної роботи у військах та його носіїв політпрацівників. Натомість було запроваджено новітній інститут у цій сфері військового життя – соціально-психологічну службу. Структуру і завдання Соціально-психологічної служби Збройних сил України, до якої було включено і Музей Збройних сил України, новітні принципи роботи з особовим складом запроваджував Володимир Савович Мулява. Мулява В.С. був суперечливою постаттю. Він вийшов з горнила національно-визвольної боротьби за незалежність України та продовжував робити усе, аби в армії запровадити національно-патріотичний дух. Відоме його питання до офіцерів, які призначались на посади у війська: «Ви будете

---

¹ У серпні 1991 року вступив на військово-педагогічний факультет Військово-політичної академії імені В.І.Леніна, яка із розвалом СРСР була ліквідована і на її базі утворено Гуманітарну академію Збройних сил. Академія не мала державної приналежності і до 1994 року відносилась до структур Співдружності незалежних держав (СНД).

воювати проти Росії?» ставило їх у глухий кут. При вирішенні питання призначення заступником міністра оборони з озброєння генерал-лейтенанта Нестеренка Миколи Андрійовича Мулява В. С. написав на його особовій справі, що він служив разом із останнім маршалом Радянського союзу Дмитром Тимофійовичем Язовим, і це визначило долю патріотичного українця, яким офіцери та генерали знали М.А.Нестеренка². Хоча, хто тоді не служив з Д. Т. Язовим³ (Лопата, 2014).

Антиросійські погляди Муляви В.С. позначились і на моїй долі – після повернення в Україну, усупереч моїй офіцерській кар'єрі, а я не належав до когорти замполітів, очевидно, що через моє російське прізвище, я був призначений на посаду заступника командира артилерійського дивізіону з соціально-психологічної служби 55 артилерійської дивізії, що дислокувалася у місті Запоріжжі. Ця посада відноситься до розряду бойових посад, а у мене тільки був досвід організації культурно-просвітньої роботи та фах викладача історії, який я отримав навчаючись на військово-педагогічному факультеті Гуманітарної академії Збройних сил. На момент мого прибуття для подальшого проходження військової служби у лавах Збройних сил України Володимир Мулява уже не був керівником цієї служби.

Період існування Соціально-психологічної служби був нетривалим. Верх почали брати зрозумілі та усталені в Радянській армії правила і звичаї. Зі зміною керівництва Міноборони та призначення замість генерал Костянтина Морозова, який подав у відставку через незгоду із Президентом України Леонідом Кравчуком у питанні розбудови Збройних сил, генерала Віталія Радецького це особливо стало відчутним. Концепція роботи з особовим складом змінилася і на місце соціально-психологічної служби постала виховна робота.

Керівником цього напряму роботи був призначений генерал Анатолій Кобзар⁴ (Кобзар, 2013), досвідчений політпрацівник, який окрім усього іншого багатого досвіду партійно-політичної роботи у військах, був

---

² Нестеренко Микола Андрійович, генерал-лейтенант, народився у селі Васильківка 28 січня 1935 року, що на Дніпропетровщині. Закінчив Харківське вище військово-танкове командне училище, Бронетанкову академію та Академію Генерального штабу Збройних сил СРСР. Проходив службу на усіх командних рівнях, зокрема, був заступником Головнокомандувача Ставки військ на Далекому Сході (м. Улан-Де). Завершив службу у 1991 році на посаді заступника командувача військами Одеського військового округу з озброєння.

³ Про свою службу із Д.Т.Язовим згадує начальник Генерального штабу ЗС України генерал-полковник А.В.Лопата // *Лопата А.В. Записки начальника Генерального штабу Вооруженных сил Украины*. – К.: Издательский Дом «Военная разведка», 2014. – с.203 – 265.

⁴ Кобзар А. Становлення та розвиток структур виховної роботи у Збройних Силах України. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ.: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. – 2013. – 16 с.; Виховна робота у Збройних Силах України: підруч. / [А.О.Кобзар, О.В.Копаниця, В.М.Грицюк та ін.]. – Чернівці: Місто, 2011. – 408 с.

начальником політичного відділу 51-ї стрілецької дивізії (м. Володимир-Волинський) у період командування цією дивізією Віталієм Радецьким.

За розподілом завдань у новоствореному Головному управлінні виховної роботи Міністерства оборони України за музейний напрям відповідав начальник управління пропаганди генерал-майор Григорій Темко, чуйна та патріотична людина, українська за духом⁵. У вересні 1995 року Г.Д.Темко запропонував мені очолити Музей Збройних сил України та розпочати роботу з його формування. До цього часу я вже рік працював під його керівництвом на посаді офіцера управління з питань гуманітарної підготовки. За його словами на таке рішення його спонукала наявність у мене досвіду керівництва Музеєм Далекосхідного військового округу та позитивна рекомендація начальника Будинку офіцерів Одеського військового округу полковника Миколи Мельника. Полковник М.Мельник у 1991 році очолював Хабаровський окружний будинок офіцерів і знав мене по спільній нашій службі у Хабаровську, адже фінансування Музею Далекосхідного військового округу відбувалося через бухгалтерію Будинку офіцерів.

У справі призначення мене на посаду начальника Музею Збройних сил України не обійшлося без остаточного рішення ще одного «далекосхідника» – генерала Володимира Ситника, який у 1995 році очолив Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України. Володимир Степанович на Далекому Сході очолював політвідділ Тихоокеанської стрілецької дивізії. Він захоплювався музейною справою – музей дивізії завдяки цьому його захопленню оновився і став кращим серед інших музеїв дивізії у Далекосхідному військовому окрузі. Саме у роботі над масштабною реекспозицією музею дивізії ми й познайомилися.

Призначення на посаду начальника музею відбулося після тривалого обговорення моєї кандидатури в Головному управлінні виховної роботи Міністерства оборони України та утвердження керівництвом Міністерства оборони України. 11 жовтня 1995 року відбувся наказ про моє призначення⁶ ("Про призначення майора", 1995). Це був початок нелегкого і тривалого шляху запровадження принципів музейної справи у діяльність Збройних сил України. З того часу я покинув палити через брак часу на це і потім не палив уже зовсім.

Проте ситуація виглядала так, що я виявився начальником музею на папері – самого музею не існувало. Для мене такий стан справ був не вперше. При прибутті для проходження військової служби на Далекий Схід

---

⁵ Темко Григорій Дмитрович, генерал-майор, народився у селі Томашівка, Недригайлівського району Сумської області, викладач, професор, доктор філософських наук, заслужений працівник культури.

⁶ Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України «Про призначення майора Карпова Віктора Васильовича начальником Музею Збройних Сил України» від 11 жовтня 1995 року № 022.

після закінчення Львівського вищого військово-політичного училища у 1984 році я теж був призначений на посаду начальника клубу Окремого кулеметно-артилерійського батальйону 13 укріпленого району без клубу. І нічого – робота велася.

Відчаю ніякого не було. Звичайно, краще обійняти посаду в установі у якій усе вже налагоджено. Проте, цей виклик долі я сприйняв як можливість проявити свої професійні якості та досягти успіху. Мені просто кортіло здійснити цей проект. Досвід попередньої музейної практики засвідчив, що музей є елементом певної системи суспільних відносин. І якщо на Далекому Сході така система вже працювала то тут, в Україні її необхідно було створити.

Концептуального бачення формування музею не існувало. Відсутнє було й уявлення про функції та завдання музею. Саме з цього й слід було розпочинати. Мій попередній досвід музейного менеджменту стався у пригоді і був запорукою становлення та розвитку Музею Збройних сил України. Запропонований для розгортання штат музею не відповідав ніяким вимогам до діяльності музею державного рівня. Фактично це був набір посад, який свідчив про простакувате уявлення самої суті музею. Такого куцого штату не було у жодному музеї військового округу. Для порівняння, у Музеї Далекосхідного військового округу працювало 30 чоловік, а запропонований штат Музею Збройних сил України мав 14 посад. Зауваження щодо цього не були сприйняті і довелось розгортати музей за існуючим штатом. Все ж через очевидну його недосконалість було обіцяно переглянути та внести відповідні зміни, які слід було опрацювати. Саме розгортання штату було можливе тільки з січня 1996 року через невіршеність питання фінансування діяльності музею.

Протягом жовтня – листопада 1995 року вирішувалося питання про розміщення музею, де саме його розгортати, і у якій будівлі. Перше моє робоче місце не вийшло за межі кабінету управління пропаганди у Міністерстві оборони, де я проходив службу. Побратими допомогли поставити додатковий стіл та стілець і так я продовжив свою офіцерську службу та розпочав музейну діяльність в Україні.

В надрах управління ми обговорювали концепцію майбутнього музею та шляхи його розбудови. Активно брали участь в обговоренні перспектив розбудови музею генерал Г. Темко, його заступник полковник Петро Костюк, офіцери управління Олександр Мельник, Андрій Алексієнко, Леонід Кукуруза, Андрій Куліш, Петро Зубченко, Олександр Бондаренко, Анатолій Малахов, а також працівники Збройних сил Наталія Забаштанська і Оксана Сакун. Проблема полягала у тому, як віднайти спосіб показу українського контенту військової історії, адже усі ми були носіями радянської ідеології і мали радянські уявлення про історію загалом. За період радянської влади була знищена будь-яка інформація про українську історію, окрім її радянського аспекту. І у час творення музею, пошуку його фундаментальних засад діяльності в Україні, за

невеликим винятком⁷ (Білецький та ін., 1991), не було навіть літератури про історію Української держави та її війська. У структурних підрозділах виховної роботи Збройних сил широко було розповсюджено репринтне видання 1953 року книги І. Крип'якевича «Історія Українського війська», яке було перевидане спочатку у 1992 році у Львові і вже потім у воєнному видавництві Міністерства оборони України «Варта» у 1994 році⁸ (Крип'якевич, Гнатевич, & Стефанів, 1992). Згодом у 1996 році Богдан Якимович видав книгу про історію українського війська у ХХ столітті⁹ (Якимович, 1996). Власне ця література більше годилася до використання при підготовці та проведенні занять з гуманітарної підготовки. Для музейної практики вона виступала як джерело для опрацювання концепції побудови музейної експозиції і згодом була покладена в основу теорії висвітлення воєнної історії на теренах України. Проте, для реалізації цієї теорії бракувало самого головного – музейних предметів за відповідними історичними періодами.

Це була атмосфера творчості, адже у цей час творилися Збройні сили України і палких дебатів було немало. При відсутності матеріальних ресурсів людська чуйність і підтримка були важливими. Офіцер-побратим Олександр Мельник, знаючи про відсутність житла і незабезпеченість мого проживання у Києві пожертвував своє залізне ліжко у гуртожитку. Кімната не опалювалася і настільки була занедбана, що краще було бути на службі аніж «дома». Ми з моїм сусідом офіцером Петром Недзельським навели, як могли, певний лад та й так і жили.

Різноманітні пропозиції щодо розбудови музею погоджувались у Головному організаційно-мобілізаційному управлінні Генерального штабу Збройних сил України, офіцери якого приязно відносилися до ідеї створення музею. Все ж у кінцевому варіанті було прийнято рішення про розгортання музею на фондах Військово-історичного музею Центру культури, просвіти та дозвілля Збройних сил України, так у той час називався Центральний будинок офіцерів Збройних сил України. Відповідну директиву підписав начальник Генерального штабу Збройних сил України генерал-полковник Анатолій Лопата. З Анатолієм Васильовичем доля нас познайомила на Камчатці у Петропавлівську-

---

⁷ Клейноди України : 3 історії державної і національної символіки [комплект з 33-х кольорових художніх листівок] / авт. колектив: О.П. Білецький, К.Ю. Гломозда, В.Ф. Жмир, Ю.Д. Прилюк, Т.В. Шевченко, Д.Б. Яневський. – К. : МП «Абрис». – 1991.

⁸ Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, М. Капустянський, Б. Гнатевич та ін. – Вінніпег: Видавець Іван Тиктор, 1953. – 832 с.; Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. / упор. Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992.; Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін. : у 2 т. – 5-те вид. змін. і доп. / упор., покажчики Б.З. Якимовича. – К. : Варта, 1994. – Т. 1. – 1994. – 384 с.

⁹ Якимович Б. Збройні Сили сучасної України / Б. Якимович // Історія українського війська (1917 – 1995) / упор. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996.

Камчатському. На початку липня 1989 року я перебував там у відрядженні до мотострілецького полку імені В.І.Леніна з метою ознайомлення із його музеєм та відвіданням розташування роти до особового складу якої було зараховано вождя пролетаріату та символічно поставлено ліжко. Анатолій Лопата у цей час командував 25-м армійським корпусом, штаб якого дислокувався у Петропавлівську-Камчатському.

Начальник Генерального штабу Збройних Сил України генерал Анатолій Лопата (Лопата, 2014)¹⁰ палко підтримав ідею створення Музею Збройних сил України. Його підтримка, виявлена появою директиви про розташування музею багато вартувала – це був знак і сигнал про необхідність підтримки та сприяння формуванню музею ("Про організацію", 1995)¹¹. Особливо це було важливим на фоні скорочення військових частин та військовослужбовців Збройних сил України та майже повного безгрошів'я у військах – офіцери по два-три місяці, а той по півроку не отримували грошового забезпечення.

За наказом Лопати А.В. музей розташували на фондах Військово-історичного музею Центру культури, просвіти та дозвілля Збройних сил України (ЦКПД ЗС України, а нині Центральний будинок офіцерів ЗС України). Військово-історичний музей ЦКПД ЗС України мав гарну назву і тільки. Фактично це був спустошений, пограбований та розвалений Музей історії військ Київського військового округу. Мені поталанило бути на екскурсії у цьому музеї у 1987 році під час навчально-методичних зборів керівників музеїв військових округів та флотів, які організувало та провело Управління культури Головного політичного управління Радянської армії та Військово-морського флоту СРСР. Дводенні збори проходили у приміщенні Київського окружного будинку офіцерів (на теперішній час Центральний будинок офіцерів ЗС України). Учасники зборів, окрім офіційних доповідей про стан діяльності військових музеїв та завдань на перспективу, відвідали музеї Києва і, зокрема, Музей В.І.Леніна та, безумовно, Музей Київського військового округу.

Цей музей був багатий своєю колекцією, яка нараховувала понад 5 тисяч музейних предметів, і своєю експозицією, що була розміщена на двох поверхах і яка яскраво, із художнім смаком розкривала історію Червоної та Радянської армій на теренах України у межах дислокації підпорядкованих військових частин. Він не входив до числа провідних музеїв серед музеїв такого рівня, проте, був цікавим. У порівнянні із Музеєм Далекосхідного військового округу, який був розміщений в окремій будівлі площею 2300 м.кв., мав відкритий майданчик для військової техніки Музей Київського військового округу з його 700 м.кв.

---

¹⁰ Лопата А.В. Записки начальника Генерального штаба Вооруженных сил Украины. – К.: Издательский Дом «Военная разведка», 2014. – 584 с.

¹¹ Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 9 листопада 1995 року №ДГШ-54 "Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України".

і невеличкою експозицією військової техніки виглядав, на мій погляд, як музей дивізії.

Відвідавши музей наприкінці жовтня 1995 року я отримав гнітюче враження нарівні із шоківим станом. Це був повний розвал та занедбання. У приміщеннях гуляв вітер, двері на вході не зачинялись, чергова у під'їзді – Марія Василівна Мізюк – змушена була ховатися за колоною від холоду і вітру та бути постійно одягненою у верхній одяг. Пригадався поет Олександр Блок з його «Ветер, ветер на всём белом свете. На ногах не стоит человек...», як метафорична ілюстрація революційності та бурхливих змін. На стінах фойє ще висіла пожовкла наочна агітація радянських часів (це 1995 рік!). У туалет неможливо було зайти – у такому антисанітарному стані він був. Таке запустіння я тут побачив.

Начальник музею майор Ігор Лісодід, учасник війни в Афганістані, вимогливий офіцер, знаходився безпосередньо в експозиційних залах другого поверху разом із двома працівниками музею – такий був штатний розклад цього музею – іншого місця у них уже просто не було. В експозиційних залах першого поверху начальником політуправління Київського військового округу генералом Борисом Шаріковим у 1991 році був розташований комерційний банк. За словами Бориса Пацурова, завідувача Музею КВО, який на той час ще працював у ЦКПД ЗС України, експозиція першого поверху була просто викинута на вулицю у час коли він перебував у відпустці.

Практично на той час Будинок офіцерів являв собою скоріше бізнес-центр, аніж військовий культурно-освітній заклад. Орендарі в ЦКПД ЗС України були всюди. Через це музей займав тільки шість експозиційних залів другого поверху площею 300 м.кв.. У цих шести залах збереглося експозиційне обладнання та художньо-тематичні комплекси періоду революції 1917 року та звільнення Києва у 1943 році. У всіх інших залах вітрини були розібрані. Експозиції, як такої, вже не існувало.

У невеличкому кабінеті завідувача музею із українізованою табличкою на дверях «начальник музея», де буква «я» у слові «музея» була замінена на букву «ю», знаходились Київська організація Спілки офіцерів України та громадська організація «Ліга Матері і сестри – воїнам України». Мене тут зустріли не зовсім привітливо. Попри те, я пояснив, що ми розгортаємо роботи зі створення українського військового музею і цим поважним організаціям слід відшукати собі інше місце. Розставання було довгим, більше аніж півроку і слід було проявити неабияку терпимість до різноманітних звинувачень, інсинуацій і непорозумінь.

Фонди музею були відсутні за невеликим винятком. Приймати до Музею Збройних сил України за великим рахунком було майже нічого. З того, що залишилось комісія у листопаді розпочала відбір експонатів для музею. Проте, це було непросто. Облікова документація була неупорядкована і частково втрачена. Завідувач музею КВО Борис Пацуров ще не передав фонди своєму правонаступнику – завідувачу Військово-

історичним музеєм ЦКПД ЗС України майору Ігорю Лісодіду. Між ними постійно відбувалися суперечки щодо наявності фондів. І.Лісодід вимагав від Б.Пацурова звітності за відсутні експонати. На цьому фоні обидва зверталися до мене, як до третьої сторони, що має значний музейний досвід, для вирішення їх проблемних питань.

Як з'ясувалося, частина цих музейних фондів була вивезена до Центрального музею Збройних Сил СРСР, частина передана на зберігання до Українського музею історії Великої Вітчизняної війни, фонд зброї зберігався у колишньому Київському військово-інженерному радіотехнічному училищі зв'язку, а більша частина безповоротно була втрачена. Центральний музей Збройних Сил СРСР забрав з музею найбільш цінне – бойові прапори військових частин, нагороди та особисті речі видатних радянських воєнних начальників, які служили у Київському військовому окрузі.

У цій ситуації я запропонував, і мене підтримало Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України ("Про призначення комісії", 1995)¹², прийняти до музею те, що залишилось, а питання відповідальності за збереження музейних фондів музею Київського військового округу віднести до компетенції керівництва ЦКПД ЗС України, адже Музей Збройних сил України не був правонаступником цього музею і попереду була величезна робота з організації його власної роботи.

З боку Спілки офіцерів України розпочалась відверта протидія моїм зусиллям з розбудови музею. Секретар спілки Володимир Саладяк розпочав цю кампанію і з обуренням заявив – чому це росіянин створює український військовий музей! Я пояснив Володимирі Онуфрійовичу, уродженцю Полтавщини, що ми на Заході України, звідки я родом, вважаємо усіх хто народився в Україні українцями, а особливо поважаємо тих, хто шанує своїх батька й матір та землю на якій родився і виріс та проживає. Володимир Онуфрійович, щирий українець і його у першу чергу цікавив не професійний фах, а національна приналежність людини. У нас з ним відбулась відверта розмова. Переконливим у цьому питанні виявилось й те, що я родом був із Західної України, а пан Володимир зі Східної. Врешті-решт Схід і Захід порозумілися, і ми ще багато доброго спільно зробили.

Спілка офіцерів України на той час мала великий вплив на діяльність Збройних сил України і негативне ставлення до мене з боку Спілки могло позначитися на подальшій моїй службі і перебуванні на цій посаді. Проте, Міністерство оборони України підтвердило свій твердий намір розбудувувати музей опираючись на мій професійний досвід.

---

¹² Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 14 листопада 1995 року № 46 «Про призначення комісії для передачі фондів військово-історичного музею Центру культури, просвіти і дозвілля Збройних Сил України до Музею Збройних Сил України».

Такий стан музею Будинку офіцерів нажалі не був виключенням, а скоріше загальною тенденцією – ситуація із музеями військових частин у цей період була катастрофічною. Працюючи у Музеї бойової слави дивізії, яка була розташована у Черкасах я побачив цілковите запустіння. До можливого його відвідання міністром оборони В.М.Шмаровим за одну ніч впорядкував те, що залишилось у музеї. Музей був розташований в окремій будівлі, але був повністю розкрадений. У ньому не залишилось жодної медалі чи ордена, оригінального документа. Залишились перехідні червоні прапори за роботу на цілині, які вочевидь не мали попиту на антикварному ринку. З музею 25-ї Чапаєвської дивізії, що дислокувалась у Лубнах збереглась тільки кулеметна тачанка завдяки офіцеру, який забрав її додому і згодом вже навчаючись в Національній академії оборони України передав до Музею Збройних Сил України.

Працюючи у цей час в з'єднаннях і військових частинах, що дислокувались в гарнізоні міста Кривий Ріг полковник В.В.Котвіцький, офіцер Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України неодноразово був свідком розвалу і спустошення музеїв танкового з'єднання та ракетної військової частини.

На його думку загальне скорочення (передислокація, переформування) значної кількості органів військового управління, військових частин, військово-навчальних закладів, гарнізонних будинків офіцерів, установ та організацій, що дислокувались на теренах України призводило до скорочення військових музейних установ. Музеї, як об'єкти військової культури, які донедавна були визнані безумовною цінністю держави, завдяки непродуманим рішенням керівництва знищувалися, або перебували під постійною загрозою ліквідації. У військових гарнізонах значна кількість музеїв була безслідно втрачена, лише окремі змінили свій статус і профіль. У зв'язку з реформуванням великої кількості військових частин і військово-навчальних закладів військово-музейна система в цей період майже розвалилася (Котвіцький, 2017)¹³.

Ситуація в Україні загалом щодо збереження музейних фондів теж була вкрай загрозливою. Різке загострення криміногенної ситуації в країні, зростання цін на світовому ринку на предмети старовини та мистецтва, низький рівень музейної безпеки сприяли зростанню крадіжок з музеїв. Протягом 1993 – 1995 років з музеїв Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Київської, Рівненської, Одеської областей, міста Києва та Автономної Республіки Крим було викрадено близько 3 тисяч музейних предметів ("Про затвердження", 1996)¹⁴.

---

¹³ Котвіцький В.В. Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991 – 1996 рр.) // Воєнно-історичний вісник. – К.: Національний університет оборони України, 2017. – №1(23). – С. 68 - 74.

¹⁴ Наказ Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства внутрішніх справ України від 05.12.96 № 579/926 «Про затвердження комплексної програми «Музейна безпека». – с.3.

Були розкрадені збірки Лубенського, Роменського, Конотопського краєзнавчих музеїв. У Роменському краєзнавчому музеї не виявлено 4541 одиницю зберігання, що становило 4% від усього фонду. У Конотопському краєзнавчому музеї не виявлено 3495 музейних предметів, а це становило 23% від усього фонду. Найгірша ситуація склалася у Лубенському краєзнавчому музеї – тут не виявлено 9258 одиниць зберігання – 39% усього музейного фонду. У Остерському краєзнавчому музеї втрачено 2500 монет, в тому числі із дорогоцінних металів ("Про покращення", 1995).¹⁵

Повну звірку наявності музейних предметів з обліково-фондовою документацією, розпочату ще у 1987 році¹⁶ та продовжену постановою колегії Міністерства культури у квітні 1991 року¹⁷, завершити до кінця 1992 року, як було передбачено, не вдалося. За час створеної експертно-фондової комісії Міністерства культури у 1988 році, до якої увійшли провідні музейні фахівці, було розглянуто матеріали звірок 313 музеїв України.

Особливо цинічною є трагедія із Музеєм Прикарпатського військового округу. Це був один із кращих окружних музеїв у Збройних Силах СРСР. Приміщення було спроектоване саме для музею та побудоване на кошти особового складу військових частин і установ округу. Великі і просторі експозиційні зали, діорама написана художниками військової студії імені Грекова, рекреаційна зона, що включала світле фойє та територію поруч із музеєм, його розташування у міському парку імені Б.Хмельницького поруч із військовим меморіалом та Львівським вищим військово-політичним училищем, яке готувало офіцерів-культпрацівників свідчило про продуманість задуму при його створенні та функціональну актуальність. Музей використовувався як база для практики курсантів ЛВВПУ. У лекційному залі музею, обладнаному на той час новітніми технічними засобами проходили лекції з музеєзнавства, і я їх пам'ятаю, а самі курсанти проводили екскурсії у музеї і були його волонтерами.

У грудні 1995 року командувач Прикарпатського військового округу генерал П.Шуляк продав споруду музею комерційній компанії. Мене направили у Львів допомогти перевезти експонати з музею до іншого приміщення невеликого музею 24-ї Залізної дивізії, що був розташований на території 7-го полку цієї дивізії у Львові. Музей дивізії перемістили у Яворів. Морально було важко і на душі було гнітюче погано. Це був похорон колись славетного музею і моральний злочин перед військовою історією, ветеранами та суспільством. Цей випадок загартував мою волю і показав, що при створенні Музею Збройних сил України слід бути

---

¹⁵ Наказ Міністерства культури України від 26.09.95 № 470 «Про покращення обліку та зберігання музейних цінностей». – с.2

¹⁶ Постанова Колегії Міністерства культури від 25 лютого 1987 року № 2/32

¹⁷ Постанова Колегії Міністерства культури від 24 квітня 1991 року № 4/2

безкомпромісним, адже через таке ганебне ставлення до музеїв і збереження військової історії перешкод буде чимало.

Важким наслідком цього часу стало розкрадання музейних фондів та відвертий їх грабунок, як результат втрати статусу соціально значущого закладу в результаті зміни ціннісних орієнтирів суспільства. Власне ми стали на шлях захисту цих ціннісних орієнтирів – звитяги, доблесті і честі, а також пам'яті і музеїв, як їх осередків.

Попередній досвід моєї музейної практики у даному випадку пригодився. Хоча здебільшого він стосувався налагодження та організації роботи музею як установи, тобто впровадження музейного обліку, вирішення питань комплектування музейних фондів, роботі з відвідувачами, визначення завдань структурним підрозділам та інше. У даному випадку організувати було нічого – не існувало самої установи, і слід було віднайти алгоритм її створення.

Досвід створення Музею Далекосхідного військового округу свідчив про інше ставлення до самої проблеми збереження військової історії музейними засобами. У місті Хабаровську за рішенням командувача округом генерала армії І. М. Третьяка музей розташували в окремій історичній будівлі попередньо із якої виселили військову прокуратуру та управління начальника будівельних робіт округу. У будівлі був проведений капітальний ремонт із пристосуванням до потреб музею, розроблено концепцію висвітлення військової історії далекосхідного краю, визначено сили і засоби для здійснення задуму. Командувач Далекосхідного військового округу генерал армії І. М. Третьяк, який започаткував роботи з розбудови музею, а за ним генерал армії Д. Т. Язов, обидва фронтовики Великої Вітчизняної війни, член військової ради округу – начальник політичного управління генерал-полковник М. Ф. Кізюн особисто здійснювали контроль за виконанням завдань зі створення музею. Щотижня вони бували у музеї та вникали у проблеми його розбудови.

Над створенням музею працювали усі структури військового округу: будівельники, артилеристи, автомобілісти, танкісти, інженери, кадровики та ін. Кожен мав свою ділянку роботи, яка входила до загального задуму. Робоча команда в музеї нараховувала 15 солдат та сержантів строкової служби, 5 офіцерів, серед них і я, ще лейтенант, та найманий персонал музейників, художників, скульпторів та ін.. Два місяці до відкриття музею на День Перемоги 9 травня 1985 року ми працювали у шаленому ритмі, а два тижні до призначеної дати відкриття музею і не спали. Були виснажені, але щасливі від того, що все зробили і принесли радість людям.

Музей став місцем висвітлення історії ратного подвигу далекосхідників. Командувач генерал армії Д. Т. Язов особисто проводив екскурсії по музею для численних гостей округу. Стало правилом, що кожна комісія, яка прибула для перевірки питань діяльності округу починала свою роботу із знайомства з його історією у музеї. Пригадую, як М. Ф. Кізюн проводив екскурсію для лідера Болгарії Тодора Живкова.

У музеї також побував керівник Польщі Войцех Ярузельський. Генерал армії В.І.Петров, командувач округу у минулі роки, при відвіданні музею висловив свої побажання щодо висвітлення окремих питань історії. Усі його побажання були мною занотовані і про їх виконання я доповідав командувачу округу. Для мене це було прикладом поваги до внеску в укріплення обороноздатності округу своїх попередників. Робота музею була включена у систему роботи командування Далекосхідного військового округу та громади міста Хабаровська.

Через 15 років після 1991 року на запрошення японської телекомпанії NHK я знову побував у Музеї ДВО. Кореспондентка NHK Томоко Баба провела моє інтерв'ю щодо перебування японських солдатів і офіцерів у полоні на території Північної Кореї. Інтерв'ю відбувалося у добре мені знайомому кабінеті начальника музею – тут я як і працював так і відпочивав через відсутність квартири. Тематична експозиція музею та експозиція військової техніки були оновлені до 55-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні і це відбувалося за вже знайомим мені алгоритмом дій. Начальник музею майор І.Федосєєв відповідав лише за музейну експозицію та координацію дій інших служб Далекосхідного військового округу, які провели роботи з інженерно-технічного укріплення матеріально-технічної бази будівлі музею та переобладнанню експозиції військової техніки на відкритому майданчику. Усі роботи були профінансовані командуванням округу.

В Україні все відбувалося навпаки. У роботі над створенням українського військового музею слід було опиратися на можливості колективу та свій власний досвід. Керівництво Міністерства оборони України не приділяло особливої уваги до становлення музею і не прийняло комплексного рішення з його розбудови. За таких умов слід було акумулювати власні сили задля ініціації та постановки питань з організації роботи музею на всіх стратегічних напрямках, задля отримання фінансового забезпечення, задля вирішення численних питань матеріально-технічного забезпечення музею перед керівниками Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних сил, які врешті-решт були змушені їх позитивно розв'язувати.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Білецький, О.П., Гломозда, К.Ю., Жмир, В.Ф., Прилюк, Ю.Д., Шевченко, Т.В., & Яневський, Д.Б. (1991). *Клейноди України. З історії державної і національної символіки: Комплект кольорових художніх листівок*. Київ: Абрис.
- Кобзар, А. (2013). *Становлення та розвиток структур виховної роботи у Збройних Силах України*. (Автореферат дисертації кандидата історичних наук). Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ.

- Кобзар, А.О., Копаниця, О.В., & Грицюк, В.М. (2011). *Виховна робота у Збройних Силах України*. Чернівці: Місто.
- Котвицький, В.В. (2017). Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991–1996 рр.). *Воєнно-історичний вісник*, 1(23), 68-74.
- Крип'якевич, І. & Гнатевич, Б. (1994). *Історія українського війська*. (Т. 1) (5-те вид.). Київ: Варта.
- Крип'якевич, І., Гнатевич, Б., & Стефанів, З. (1992). *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ століття)* (4-те вид.). Львів: Світ.
- Крип'якевич, І., Капустянський, М., & Гнатевич, Б. (1953). *Історія українського війська*. Вінніпег: Видавець Іван Тиктор.
- Лопата, А.В. (2014). *Записки начальника Генерального штабу Вооруженных сил Украины*. Киев: Военная разведка.
- Постанова Колегії Міністерства культури від 24 квітня 1991 року № 4/2.
- Постанова Колегії Міністерства культури від 25 лютого 1987 року № 2/32.
- Про затвердження комплексної програми "Музейна безпека". (1996). Наказ Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства внутрішніх справ України від 05.12.96 № 579/926.
- Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України. (1995). Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 9 листопада 1995 року № ДГШ-54.
- Про покращення обліку та зберігання музейних цінностей. (1995). Наказ Міністерства культури України від 26.09.95 № 470.
- Про призначення комісії для передачі фондів військово-історичного музею Центру культури, просвіти і дозвілля Збройних Сил України до Музею Збройних Сил України. (1995). Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 14 листопада 1995 року № 46.
- Про призначення майора Карпова Віктора Васильовича начальником Музею Збройних Сил України. (1995). Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 11 жовтня 1995 року № 022.
- Софокл. (2006). Антигона. В А. Содомора, *Студії одного вірша* (с. 332-362). Львів: Літопис.
- Якимович, Б. (1996). Збройні Сили сучасної України. В Я. Дашкевич (Упоряд.), *Історія українського війська (1917–1995)*. Львів: Світ.

REFERENCES

- Biletskyi, O.P., Hlomoza, K.Yu., Zhmyr, V.F., Pryliuk, Yu.D., Shevchenko, T.V., & Yanevskyi, D.B. (1991). *Kleinody Ukrainy. Z istorii derzhavnoi i natsionalnoi symboliky: Komplekt kolorovykh khudozhnikh lystivok* [Kleinod Ukraine. From the history of national and national symbols: Set of colored art postcards]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
- Kobzar, A. (2013). *Stanovlennia ta rozvytok struktur vykhovnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Formation and development of educational work structures in the Armed Forces of Ukraine]. (Extended abstract of candidate's thesis). National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Kyiv [in Ukrainian].

- Kobzar, A.O., Kopanytsia, O.V., & Hrytsiuk, V.M. (2011). *Vykhovna robota u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Educational work in the Armed Forces of Ukraine]. Chernivtsi: Misto [in Ukrainian].
- Kotvitskyi, V.V. (2017). Stvorennia ta rozvytok muzeinykh instytutsii v Zbroinykh Sylakh Ukrainy (1991–1996 rr.) [Creation and development of museum institutions in the Armed Forces of Ukraine (1991-1996)]. *Voienno-istorychnyi visnyk*, 1(23), 68-74 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. & Hnatevych, B. (1994). *Istoriia ukrainskoho viiska* [History of the Ukrainian army]. (Vol. 1) (5th ed.). Kyiv: Varta [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I., Hnatevych, B., & Stefaniv, Z. (1992). *Istoriia ukrainskoho viiska (vid kniazhykh chasiv do 20-kh rokiv XX stolittia)* [The history of the Ukrainian army (from the princely times to the 20th years of the twentieth century)] (4th ed.). Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I., Kapustianskyi, M., & Hnatevych, B. (1953). *Istoriia ukrainskoho viiska* [History of the Ukrainian army]. Vinnipeh: Vydavets Ivan Tyktor [in Ukrainian].
- Lopata, A.V. (2014). *Zapiski nachalnika Generalnogo shtaba Vooruzhennykh sil Ukrainy* [Notes of the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. Kyiv: Voennaia razvedka [in Russian].
- Postanova Kolehii Ministerstva kultury vid 24 kvitnia 1991 roku [Resolution of the College of the Ministry of Culture of April 24, 1991] No. 4/2 [in Ukrainian].
- Postanova Kolehii Ministerstva kultury vid 25 liutoho 1987 roku [Resolution of the College of the Ministry of Culture dated February 25, 1987] No. 2/32 [in Ukrainian].
- Pro orhanizatsiiu diialnosti Muzeiu Zbroinykh Syl Ukrainy [About organization of activity of the Museum of the Armed Forces of Ukraine]. (1995). Dyrektyva nachalnyka Heneralnogo shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy vid 9 lystopada 1995 roku [Directive of the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated November 9, 1995] No. DSH-54 [in Ukrainian].
- Pro pokrashchennia obliku ta zberihannia muzeinykh tsinnosti [Improving the recording and storage of museum values]. (1995). Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 26.09.95 [Order of the Ministry of Culture of Ukraine dated September 26, 1995] No. 470 [in Ukrainian].
- Pro pryznachennia komisii dlia peredachi fondiv viiskovo-istorychnoho muzeiu Tsentru kultury, prosvity i dozvillia Zbroinykh Syl Ukrainy do Muzeiu Zbroinykh Syl Ukrainy [On the appointment of a commission for the transfer of funds to the Museum of the Armed Forces of Ukraine at the Museum of History and Culture of the Center for Culture, Education and Leisure of the Armed Forces of Ukraine]. (1995). Nakaz nachalnyka Holovnoho upravlinnia vykhovnoi roboty Ministerstva oborony Ukrainy vid 14 lystopada 1995 roku [Order of the Chief of the Department of Educational Work of the Ministry of Defense of Ukraine of November 14, 1995] No. 46 [in Ukrainian].
- Pro pryznachennia maiora Karpova Viktora Vasylovycha nachalnykom Muzeiu Zbroinykh Syl Ukrainy [About the appointment of Major Karpov Viktor Vasilievich Chief of the Museum of the Armed Forces of Ukraine]. (1995). Nakaz nachalnyka Holovnoho upravlinnia vykhovnoi roboty Ministerstva oborony Ukrainy vid 11 zhovtnia 1995 roku [Order of the Chief of the Department of Educational Work of the Ministry of Defense of Ukraine of October 11, 1995] No. 022 [in Ukrainian].

- Pro zatverdzhennia kompleksnoi prohramy "Muzeina bezpeka" [On Approval of the Integrated Program "Museum Security"]. (1996). Nakaz Ministerstva kultury i mystetstv Ukrainy ta Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 05.12.96 [Order of the Ministry of Culture and Arts of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 5, 1996] No. 579/926 [in Ukrainian].
- Sofokl. (2006). Antyhona [Antigone]. In A. Sodomora, *Studii odnoho virsha* [Studios of one poem] (pp. 332-362). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Yakymovych, B. (1996). Zbroini Syly suchasnoi Ukrainy [Armed Forces of Modern Ukraine]. In Ya. Dashkevych (Comp.), *Istoriia ukrainskoho viiska (1917–1995)* [History of the Ukrainian Army (1917-1995)]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

© Карпов В., 2018